

UOT 94(479.24)

Ə.C.Qurbanlı

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
qurbanli.68@mail.ru*

SSRİ RƏHBƏRLİYİNİN DEPORTASIYA SİYASƏTİNƏ QARŞI LƏMBƏLİNİN (ERMƏNİSTAN) AZƏRBAYCANLI ƏHALİSİNİN İTAƏTSİZLİYİ MƏSƏLƏLƏRİNƏ DAİR (1947-1953-CÜ İLLƏR)

Açar sözlər: Ermənistan, Ləmbəli, azərbaycanlı, deportasiya

Məqalədə 1947-1953-cü illərdə indiki Ermənistan SSR ərazisindən, azərbaycanlıların tarixi-etnik torpaqlarından deportasiyası tədqiq edilmiş, Ləmbəli əhalisinin təmsalında keçmiş SSRİ və Ermənistan rəhbərlərinin soydaşlarımızın başına gətirdiyi faciələr öz əksini tapmışdır. Azərbaycanlıların deportasiyası zamanı əhalinin köçürülməyə qarşı müqaviməti, rəhbərlik-xalq birliyi təhlil edilmiş, əhalinin könüllü deyil, məcburi qaydada köçürülməyə cəhdi məqalədə geniş yer almışdır. Məqalədə gətirilən faktlar arxiv sənədlərinə dayanaraq yazılmışdır.

А.Дж.Гурбанли

О НЕПОДЧИНЕНИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ЛАМБАЛИ (АРМЕНИЯ) ПРОТИВ ДЕПОРТАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ РУКОВОДСТВА СССР (1947-1953 ГГ.)

Ключевая слова: Армения, Ламбали, азербайджанцы, депортация

В статье исследуется депортация этнических азербайджанцев из родных земель – нынешней территории Армянской ССР в 1947-1953 гг., отражающая трагедию, пережитую нашим народом по вине советских и армянских лидеров в Ламбали. Проанализировано сопротивление населения против депортации азербайджанцев, единство руководства и народа, широко освещено не добровольное переселение населения, а попытка принудительного депортирования людей. Приведенные в статье факты основаны на архивных документах.

A.J.Gurbanli

ON DISOBEDIENCE OF THE AZERBAIJANI POPULATION OF LAMBALI (ARMENIA) AGAINST DEPORTATION POLICY OF THE USSR LEADERSHIP (1947-1953)

Keywords: Armenian, Lambali, azerbaijanians, deportation

This article examines the deportation of ethnic Azerbaijanis from their native lands – the current territory of the Armenian SSR in 1947-1953, reflecting the tragedy

experienced by our people through the fault of Soviet and Armenian leaders in Lambali. The resistance of the population against the deportation of Azerbaijanis, the unity of the leadership and the people are analyzed, not voluntary resettlement of the population, but the attempt to forcibly deport people is widely covered. The facts mentioned in the article are based on archival documents.

Son illər Ermənistan Respublikası ərazisində XX əsrin ortalarından etibarən soydaşlarımıza qarşı həyata keçirilmiş deportasiya siyasətinin araşdırılması öz aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir. Belə ki, bu siyasət indinin özündə belə davam edir, soydaşlarımız yenə də tarixi torpaqlarında deportasiyaya, etnik təmizləməyə məruz qalmışlar. Bu baxımdan Ləmbəlinin azərbaycanlı əhalisinin İkinci dünya müharibəsindən sonrakı illərdə tarixi torpaqlarında deportasiyaya qarşı göstərdiyi müqaviməti və birliyi xalqımızın bu gün ehtiyac duyduğu böyük birlik üçün öyrənilməsi vacib olan əsl nümunədir.

Azərbaycanlıların tarixən yaşadıkları ərazilərdən deportasiyası siyasəti bütün XX əsr boyu sistemli surətdə davam etdirilmiş, soyqırımı səviyyəsinə çatdırılmasına görə dünya tarixində analoqu olmayan aksiya olmuşdur. Sovetlər Birliyi daxilində azərbaycanlıların deportasiyası yeni metodlarla davam etdirilmiş, İkinci dünya müharibəsindən sonrakı illərdə isə bu siyasət amansızlıqla həyata keçirilmişdir.

Bu illərdə Azərbaycan türklərinə qarşı ermənilər tərəfindən həyata keçirilmiş deportasiya və soyqırımı cinayətləri daha geniş vüsət almış, deportasiya siyasəti daha mütəşəkkil şəkildə və daha böyük qəddarlıqla həyata keçirilmişdir. Soydaşlarımızın üzləşdiyi bu faciəli dövrə, xüsusən də Ləmbəlilərin başına gələn bu ağırlı hadisələrə qısa da olsa məqalə həsr etməyi lazım bilir.

SSRİ Nazirlər Sovetinin "Kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında"kı 1947-ci il 23 dekabr tarixli qərarı ermənilərin aborigen türk əhalisinə qarşı ənənəvi etnik təmizləmə siyasətinə yenidən rəvac verməklə yanaşı, onların aqressiv planlarının reallaşmasına yol açmış oldu.

Azərbaycan türklərinin köçürülməsi haqqında Mərkəzi hökumətin qəbul etdiyi qərarların siyasi aspektdə şərhı də onu göstərir ki, bu qərarlar türk əhalisinin respublika ərazisindən istədikləri forma və metodlarla çıxarılması üçün erməni rəsmi və şovinst dairələrinə hər cür sərbəstlik verirdi [9].

Məcburi köçürülmə ilə bağlı arxiv materialları ilə tanışlıq və azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiyası prosesinin izlənilməsi də təsdiq edir ki, deportasiya prosesi ermənilərin türk əhalisinə qarşı olan tarixi-etnik düşmənçiliyi zəminində həyata keçirilir, etnik təmizləmə siyasətinin yeni formada davamı idi.

1948-ci ilin 10 martında SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri İ.V.Stalinin və İşlər İdarəsinin rəisi Çadeyevin imzası ilə "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə əlaqədar tədbirlər haqqında" 754 sayılı ikinci qəranını qəbul edir [4, v.21-25].

1948-ci il 10 mart tarixli qərarında azərbaycanlıların Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə bağlı konkret tədbirlərdən bəhs olunur və göstərilirdi ki, bu qərar SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il tarixli qərarına əlavədir [4, v.101]. Qərarla köçürülmə dövrü üçün köçürüləcək bütün işlər Azərbaycan SSR-nin və Ermənistan SSR-nin rəhbərlərinin üzərinə qoyulmuşdu [4, v.22-25]. Qərarla Azərbaycan SSR və Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinə tapşırılırdı ki, köçürüləcək əhali arasında köçürmənin şərtləri və köçürülənlərlə dövlət tərəfindən güzəştlər haqqında izahat işləri aparılsın [4, v.101].

Ermənistandan köçürülən azərbaycanlı əhaliyə bir sıra "güzəştlər" nəzərdə tutulur, "Kənd təsərrüfatında köçürmə işləri üzrə güzəştlər haqqında "SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi və SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin 1937-ci il 17 noyabr tarixli qərarı Kür-Araz ovalığına köçürülən azərbaycanlı əhaliyə də şamil edilirdi. Maraqlıdır ki, bu qərar məhz 1937-ci ildə Sibir, Qazaxıstan və Uzaq Şərqi köçürülənlərə aid idi [10, s.9].

Köçürüləcək əhalinin yerləşdiriləcəyi ərazi Azərbaycanın Kür-Araz ovalığı müəyyən edildiyindən onların Ermənistan SSR-dən köçürülüb yerləşdirilməsində daha ağır yük Azərbaycan SSR hökumətinin üzərinə düşürdü. Azərbaycan K(b)P MK SSRİ NS-nin 10 mart 1948-ci il, 754 sayılı qərarından irəli gələn vəzifələri həll etmək məqsədilə 1948-ci ilin 19 martında xüsusi qərar qəbul etdi [4, v.19-21].

Azərbaycan K(b)P MK 19 mart 1948-ci il tarixli qərarı ilə Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Kür-Araz ovalığına köçürüləcəyi müddətdə köçürülmə ilə bağlı məsələnin yerində tez və vətənpəşiv hətli məqsədilə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin İrəvan şəhərində xüsusi nümayəndəliyini açmış, həmin vəzifəyə Mürsəl Nəcəf oğlu Məmmədov təyin edilmişdir [4, v.19-21].

Ermənilər ilkin olaraq azərbaycanlılarla ermənilərin birgə yaşadıkları qarışıq kəndləri, əsasən də iri azərbaycanlı kəndlərini köçürmək istəyirdilər. Bunlardan biri 245 təsərrüfatı olan (1179 nəfər) Noyomberyan rayonunun Ləmbəli kəndi, o biri isə 238 təsərrüfatı olan (1410 nəfər) Zəngibasar rayonunun Mehmandar kəndləri idi [4, v.3]. Bu kəndlərin köçürülməsi ilkin köçürmə planında nəzərdə tutulmuşdu.

Köçürülmə tədbirləri respublikanın 22 rayonunu, xüsusən Zəngibasar, Artaşat, Vedi, Qarabağlar, Basarkeçər, Noyomberyan, Mikoyan, Dilican, Kirovakan və s. başqa azərbaycanlılar yaşayan rayonları əhatə edirdi. Erməni

millətçiləri ilk növbədə türk əhalini kompakt yaşadığı rayonlardan köçürməyə çalışırdılar [2, v.221-227].

Məlumdur ki, SSRİ NS-nin "Kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" 23 dekabr 1947-ci il tarixli qərarında azərbaycanlıların Ermənistandan köçürülməsi "kəndçülük" prinsipləri əsasında həyata keçirilməli idi. Qərarda deyilirdi: "100 min kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına köçürülməsi könüllü əsaslar üzrə köçürülsün" [4, v.81].

Arxivdə qorunub saxlanılan bir çox rəsmi sənədlərdə də köçürülmənin guya könüllü qaydada aparıldığı qeyd olunur. Doğrudanmı köçürmə könüllü idi? Göçürüləcək azərbaycanlı əhalinin köçürmə siyasətinə münasibəti necə idi və onlar bu siyasi tədbiri necə qarşılayırdılar?

Arxiv sənədindən məlum olur ki, SSRİ NS-nin "Kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" 23 dekabr 1947-ci il tarixli qərarında nəzərdə tutulduğu kimi, köçürülmə heç də xoşluqla olmayıb və məcburi xarakter daşıyıb.

Əvvəllər Azərbaycan SSR DİN-da yüksək vəzifə tutmuş, 30-cu illərdə azərbaycanlıların repressiyasında xeyli dərəcədə aktiv, cinayətkar rol oynamış və köçürmə illərində Ermənistan SSR Daxili İşlər Naziri olmuş general-mayor Xoren Qriqoryanın Azərbaycan K(b)P MK-nın birinci katibi M.C.Bağirova ünvanladığı, üzərində "tamamilə məxfidir" qıfı 3 may 1948-ci il tarixli "Ermənistan SSR-nin azərbaycanlı əhalisi arasında Azərbaycan SSR-ə köçürülməyə dair əhval-ruhiyyə haqqında" kəndçülük arayışında bildirilirdi: "Xarakterik haldır ki, gələcək köçürülmə haqqında əhaliyə xəbər verilən kimi və bu tədbirin məqsədləri kolxozçuların ümumi yığıncağında açıqlandığı zaman iştirakçılar öz tərəflərindən hökumətin bu qərarını yekdilliklə müsbət qarşılasalar da, öz aralarında olan təkbətək söhbətlərində əhalinin çoxu bu tədbirə qarşı öz etirazlarını bildirirlər" [5, v.21].

Köçürülmə ərəfəsində Ermənistanın Xüsusi Xidmət Orqanları və onların yerlərdəki çoxsaylı agentləri vasitəsi ilə azərbaycanlı əhalinin köçürmə siyasətinə olan münasibəti öyrənilir və lazımı dövlət instansiyalarına çatdırılırdı. Azərbaycanlı əhalisi arasında aparılan dinləmələr və ictimai rəyin öyrənilməsi zamanı məlum olur ki, əhali tərəfindən köçürülməyə olan münasibət rəsmi orqanların bildirdiyi kimi, heç də birmənalı deyildi. Ermənistan SSR DİN X.Qriqoryan azərbaycanlı əhali arasında yaranmış mənfi əhval-ruhiyyəni onlar arasında təbliğat qrupları tərəfindən aparılmış zəif izahat işləri ilə bağlasa da, əsl həqiqətdə Azərbaycan türkləri min illər boyu yaşadıkları, onlara məxsus tarixi torpaqlarını heç də asanlıqla tərk etmək istəmirdilər.

Bu faktı təsdiq edən X.Qriqoryan Azərbaycan rəhbərinə ünvanladığı arayışda bildirirdi: "Bizim tərəfimizdən çoxlu faktlar əldə olunmuşdur ki, azərbaycanlılar yaşayış yerlərindən köçmək istəmirlər. Onların öz yaxın adamlarının qəbirlərini yad edərkən, məzar başında ayrılıq haqqında ağılar demələri onların köçmək istəmədiklərini göstərir..." [5, v.20].

SSRİ Nazirlər Sovetinin Azərbaycan türklərinin köçürülməsi haqqındakı məlum qərarına qarşı qeyri və yarım-leqal formalarda gizli də olsa, mənfi münasibət davam edir, demək olar ki, Ermənistanın türklər yaşayan bütün rayonlarını əhatə etmişdi. Köçürülməyə qarşı mənfi münasibət Zəngibasar, Amasya, Basarkeçər, Sisyan, Vedi, Qarabağlar, Artaşat, Oktomberyan, Qafan, Meğri və s. başqa rayonlarında olduğu kimi, Noyomberyanda da azərbaycanlı əhali arasında kəskin şəkildə nəzərə çarpırdı [5, v.21-28].

Köçürülmə tədbirlərinə qoşulmayan və bütün əhalisi ilə birlikdə bu siyasi tədbirə etiraz edən Noyomberyan rayonunun Ləmbəli kəndinin əhalisi hələ 1948-ci ildə köçürülməsi nəzərdə tutulan kəndlərin siyahısında idi. SSRİ NS-nin 140848 sayılı 29 sentyabr 1948-ci il tarixli qərarına əsasən Ermənistan SSR NS Ləmbəli zeytun sovxozu və qonşu Kərkilə kəndində subtropik sovxoz yaradılması haqqında xüsusi qərar qəbul etmiş və bununla əlaqədar həmin kəndlərin sakinləri sərəncama əsasən Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına köçürülməli, onlara məxsus malikanə və torpaqlar ermənilərə verilməli idi [1, v.152].

Bu barədə Ləmbəlinin, Aşağı Körpülünün, Zəngibasar rayonunun Hacı Elyas kəndlərinin əhalisinin köçürülməsini sürətləndirilməsi barədə Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinin sədr müavini A.Piruzyanın Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri T.Quliyevə 18 oktyabr 1948-ci il tarixli məktubunda ətraflı bəhs olunur. Məktubun mətnindən aydın olur ki, bu kəndlərdə Ermənistan hökuməti subtropik və tərəvəzçilik sovxozu yaratmış və bu kəndlərin köçürülməsi "zərurəti" bildirilirdi [1, v.52].

Ermənistan SSR-nin hökuməti bu kəndi ilkin olaraq köçürməyə can atır, bunu onunla əlaqələndirirdilər ki, onların köçürülməsi xalq təsərrüfatı əhəmiyyəti daşıyır [1, v.153]. Bütün bunlar bəhanə idi. Məgər azərbaycanlılar qalıb həmin sovxozda işləyə bilməzdilər? Və yaxud onların sovxozda işləmələri xalq təsərrüfatına hansı zərəri verirdi? Ləmbəli kəndinin köçürülməsi Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən Respublika Kənd Təsərrüfatı Nazirinin müavini A.Qriqoryana tapşırılsa da, onlar Azərbaycanın Salyan rayonuna köçməkdən qəti imtina edir və açıqdan-açığa hökumətin qərarına itaətsizlik nümayiş etdirirdilər. Azərbaycan SSR Köçürmə idarəsinin rəisi A.Gözəlovun Azərbaycan SSR NS-nin sədri Teymur Quliyevin adına göndərilmiş 26 oktyabr 1948-ci il tarixli məktubunda ona məlumat verərək bildirirdi ki, 245 təsərrüfatdan (1192 nəfər) ibarət olan Ləmbəli kəndinin əhalisi Azərbaycanın Salyan ərazisinə köçmək istəmirlər [1, v.148].

Ləmbəli kənd sakini Seyidov Əlinin Gürcüstanın Sadaxlı stansiyasından Azərbaycan K(b)P MK-nın birinci katibi M.C.Bağirovun ünvanına göndərdiyi məktub təkcə Ləmbəlidə deyil, bütün Ermənistanda Azərbaycan türklərinin necə və hansı şəraitdə köçürülməsinə aydınlıq gətirir. Məktubun mətnindən aydın olur ki, azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına köçürülməsi könüllülük prinsipinə əsaslandığına baxmayaraq respublikada köçürülmə zorakı yolla aparılır və həmin metod eynilə Ləmbəli kəndində də tətbiq edilir [1, v.151].

Ləmbəli əhalisini köçürməyə razı sala bilməyən rayon rəhbərləri kolxozun ümumi yığıncağında saxta protokol tərtib etmiş, təzyiq altında kolxozçuların 25%-nin razılığını almışlar. Yığıncaqda 150 adam iştirak etdiyi halda, protokolda 450 nəfərin iştirakı qeyd olunmuşdur [1, v.151]. Əhalini köçürməyə məcbur etmək məqsədilə Ləmbəli kolxozunun sədri B.İnsanov rayon partiya komitəsinə çağrılaraq ona təzyiqlər göstərilmişdir. Lakin buna baxmayaraq kənd camaatına arxalanan B.İnsanov onların təklifini rədd etmişdi [8, s.178].

Köçürülmənin qəti olduğunu başa düşən B.İnsanov ehtiyatı əldən buraxmır, azərbaycan ziyalılarından bu işə kömək göstərmələrini xahiş edir. O, Ləmbəlilərin köçmək istəmədiklərini və köçərlərsə onlar üçün iqlim şəraitinin uyğun olduğu Qazax, Akstafa, Tovuz rayonlarında məskunlaşdırılması məsələsinin yuxarı təşkilatlarda qaldırılmasına köməklik göstərilməsi barədə Səməd Vurğuna müraciət etmişdir. (Bu müraciət AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunun arxivində indiyədək qorunub saxlanılmaqdadır).

S.Karapetyanın göstərişi və milis dəstələrinin köməyi ilə Ləmbəlilər maşınlarla doldurularaq Gürcüstanın azərbaycanlılar yaşayan kəndlərinə köçürülür. Gürcüstan hakimiyyət orqanları isə öz növbəsində əhalini vaqonlara doldurub onları İrəvana göndərir [8, s.178]. C.Vəlibəyov və B.İnsanov Ləmbəlilərin bu vəziyyəti ilə bağlı Ermənistan K(b)P MK-da olmuş, bundan sonra hökumət Ləmbəlilərin Basarkeçərin Zod, Ağkilsə kəndlərində yerləşdirilməsinə icazə vermişdir [8, s.178].

Azərbaycan SSR Kənd Təsərrüfatı Nazirinin müavini M.Poladov Ermənistanda olarkən hazırladığı arayışda göstərirdi ki, Ləmbəli əhalisinin evləri bura köçürülən erməni ailələri arasında paylanmış, azərbaycanlıların qəbiristanlığı dağıdılaraq məzar daşlarından yeni binaların tikintisində istifadə olunmuşdur [10, s.34]. Azərbaycan rəhbərliyindən kömək görməyən Ləmbəlilər öz vətənlərinə qayıtmaq üçün əsl mərdlik nümunəsi göstərir, Ləmbəliyə qayıdaraq özlərinə yeraltı dəyələr tikərək orada yaşayırlar. Yalnız İ.V.Stalinin ölümündən sonra Ləmbəlilərin G.M.Malenkova ərizə və teleqramlarda zorla əllərindən alınmış evlərinin geri qaytarılmasını tələb edirlər [10, s.35]. SSRİ Nazirlər Sovetinin göstərişi ilə Baş Köçürmə İdarəsinin xüsusi komissiyası Ləmbəlidə olur və onların qaldırıldıqları məsələlər faktlarla

təsdiqlənir. Aparılan yoxlamalar və aşkar olunmuş faktlar barədə Ermənistan K(b)P MK-nın yeni təyin edilmiş birinci katibi S.Tovmasyana məlumat verilir [10, s.35].

1950-ci illərin ortalarında Ermənistan K(b)P MK “Ləmbəlidə evlərin keçmiş sahiblərinə qaytarılması və onların sovxozda işə qəbul edilməsi barədə” qərar qəbul edir [10, s.35]. Beləliklə, Ləmbəlilərin dörd illik qəhrəmanlıq “epopeyası” onların haqlı tələblərinin yerinə yetirilməsi ilə nəticələnir. Sakinlər kəndlərinə qayıdarkən, onların evlərinə sahib çıxmış ermənilərlə münaqişə baş vermiş, iki azərbaycanlı qadın ermənilər tərəfindən öldürülmüşdü [8, s.183].

Bütün bunları ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, Ləmbəlidə azərbaycanlı əhalinin deportasiyaya müqaviməti totalitar rejim dövründə böyük bir hadisə idi. Bütün Ermənistanda azərbaycanlılar yaşayan rayonlarda olduğu kimi, deportasiya prosesi aşağıdakı formada təzahür etmişdir:

1) Köçürülmənin könüllü olduğuna isnad edilməklə, öz tarixi torpaqlarını tərk etməkdən boyun qaçırılması;

2) Köçürməyə qarşı açıq müqavimət göstərilməsi;

3) Ləmbəlilərin köçkünlərin Kür-Araz ovalığında deyil, dağətəyi rayonlarda məskunlaşmaq cəhdləri;

4) Köçürülməyə qarşı birliyin təşkil olunmasında partiya-təssərrüfat rəhbərliyinin durması;

5) Köçürülmənin “könüllülük” prinsipləri əsasında deyil, məcburiyyət prinsipləri ilə həyata keçirilməsi;

6) Azərbaycanlı əhalinin Ermənistanın dövlət və hüquq mühafizə orqanlarının təzyiqi altında köçürməyə məcbur edilməsi ilə müşayiət olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası DA: f 411. siy 9, iş 580
2. Azərbaycan Respublikası DA: f 411. siy 9, iş 734
3. Azərbaycan Respublikası PİİSSA: f 1. siy 55, iş 69
4. Azərbaycan Respublikası PİİSSA: f 1. siy 222, iş 48
5. Azərbaycan Respublikası PİİSSA: f 1. siy 221, iş 5
6. Azərbaycan Respublikası PİİSSA: f 1. siy 221, iş 78
7. Azərbaycan Respublikası PİİSSA: f 1. siy 206, iş 29
8. *Musayev T.* XX əsrdə xalqımızın başına gətirilmiş müsibətlər. Bakı: Ağrıdağ, 1999, 319 s.
9. *Nəcəfov B.* Deportasiya. Bakı: Çarşoğlu, 1998, 214 s.
10. *Paşayev A.* Köçürülmə. Bakı: Gənclik, 1995, 40 s.

Redaksiyaya daxil olub 07.01.2020